

DOI 10.36074/logos-06.02.2026.044

СОЦІОГУМАНІТАРНІ КОНЦЕПТИ ФІЛОСОФІЇ ФРІДРІХА НІЦШЕ

Єршов Микола-Олег Володимирович¹

1. доктор філософії,
докторант Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України імені Івана Зязюна, УКРАЇНА

Для розуміння місії соціогуманітарної освіти, що в часи сучасних глобальних криз зазнає суттєвих трансформацій, важливе значення мають філософські погляди німецького філософа, психолога, філолога та ірраціоналіста Фрідріха Ніцше (1844–1900). Його творчість – це відповідь на складні аксіологічні переломи в житті європейської цивілізації, це спроба «переоцінити всі вартості» у час, коли моральні цінності Європи стали, на його думку, аномальними [2, с. 95]. На основі критики релігії, культури і моралі свого часу філософ розробив власну етичну теорію. В сучасних енциклопедичних виданнях Ф. Ніцше постає швидше літературним, ніж академічним філософом. Його твори оцінюють як афористичні, що справило велике емоційне враження на сучасників і зробило його творчість вельми популярною в літературних і артистичних колах. Проте філософія Ф. Ніцше мала також потужний вплив на формування екзистенціалізму та постмодернізму. Однак ідеї Ф. Ніцше досі залишаються неоднозначними і провокують численні дискусії. Найбільш суперечливою з них є концепція «надлюдини» [4], в основі якої – заперечення християнського ідеалу як взірця безпорадних представників роду людського і смертельного ворога «вищої людини». Створена Ф. Ніцше «надлюдина» була не еталоном певної спільноти, а орієнтиром для окремої людини на шляху її особистого розвитку. Проте цей концепт виявився надто складним і суперечливим, щоб його можна було розуміти однозначно. Деякі критики навіть схилилися до думки про негуманність ніцшеанської філософії [2, с. 98-102]. Так, у 1901 р в «Літературно-науковому вістнику» – найпрестижнішому українському часописі того часу, який редагували І. Франко та М. Грушевський, з'явилася стаття Ю. Кміта (християнський мислитель, священник, член Наукового товариства імені Т. Шевченка), в якій він називає ідеї Ф. Ніцше «божевільними оргіями

безоглядного індивідуалізму», «наругою над здоровим глуздом», «анархією в науці» [2, с. 87]. Цю статтю можна вважати першою хвилею літературної рецепції ніцшеанства в Україні. В особі Ю. Кміта тогочасна українська соціогуманітарна думка сприймала екзистенційні ідеї Ф. Ніцше як загрозу християнській етиці.

Однак діалектична спіраль, що сьогодні привела наукову думку до потреби осмислювати аксіологічні проблеми XXI ст., об'єктивно потребує нової рецепції поглядів Ф. Ніцше. Паралель між ніцшеанською «переоцінкою всіх вартостей» та сучасними аксіологічними викликами дозволяє глибше зрозуміти природу цивілізаційного розлому, через який сьогодні проходять Україна і Європа. Якщо для Ф. Ніцше головною проблемою була деградація європейської моралі в межах «стадного мислення», то сучасна криза оголила декларативність гуманістичних цінностей і неготовність еліт жертвувати заради них комфортом і стабільністю. Ф. Ніцше стверджував, що європейська культура стала «анормальною» через застарілість етичних форм і відсутність волі до дії. Характеризуючи еліту своєї епохи, він писав: світ ще ніколи «не був біднішим на любов і доброту»; вчені кола перестали слугувати маяками; «культурна людина» стала найбільшим ворогом культури, бо «брехливо заперечує існування загальної хвороби і заважає лікарям»; знесилені жалюгідні шахраї «симулюють щастя» і «звіріють, коли хтось говорить про їхню слабкість і противиться їхньому шкідливому духу брехні» [6, с. 32-33].

Сьогодні ці тези актуалізує український дискурс, який вказує на «застиглість» Європи. У своїй промові на Всесвітньому економічному форумі в Давосі (2026, 22 січня) український президент В. Зеленський наголосив на тому, що Європа перебуває в стані «дня бабака», повторюючи старі рішення, які не дають результату в новій реальності. Він прямо вказав на аксіологічний розрив: говорячи про цінності, лідери часто мають на увазі лише «матеріальні цінності», уникаючи відповідальності за реальний захист свободи [8]. Ніцшеанський заклик до «звільнення життя від задушливих ілюзій» перегукується з нинішнім закликком України до Європи – відмовитися від «ілюзії безпеки», яку формують паперові домовленості. У Давосі-2026 В. Зеленський зазначив, що «новий світовий порядок неможливо збудувати зі слів». Це фактично є політичним втіленням ніцшеанської ідеї про те, що справжня культура та цінності мають утверджуватися через волю та дію, а не лише через моралізаторство. Фундаментальний аксіологічний конфлікт сучасності – це протистояння між російським запереченням цінності людського життя та екзистенційним вибором України захищати людину як найвищу вартість. Американський історик Т. Снайдер [7] підкреслював, що Україна сьогодні повертає сенс поняттю «свобода», яке в Західній Європі стало

ABSCHNITT 21.
PÄDAGOGIK UND BILDUNG

сприйматися як даність, а не як спонука до дії. По суті, сучасна Україна виконує роль «переоцінювача», про яку Ф. Ніцше писав, що вона оголює слабкість старих інституцій і змушує світ шукати нові, життєздатні сенси в умовах цивілізаційної катастрофи.

Запропонована Ф. Ніцше переоцінка цінностей може інтерпретуватися як освітня стратегія кризового часу, що потребує виховання не «знавця фактів», а особистості, здатної до відповідального ціннісного вибору. За обставин, які люди визначають як «Бог помер», старі цінності більше не забезпечують життєздатність цивілізації. Тому в умовах глобальних криз і пошуків нових сенсів соціогуманітарній освіті варто відмовитися від трансляції готових істин і демонтувати застарілі догми, що перестають працювати у кризовому світі. Вона має стає шляхом до формування особистості, здатної в умовах аксіологічних розломів самостійно створювати етичні орієнтири.

Класичним прикладом такої аксіологічної кризи став конфлікт президентів Д. Трампа і В. Зеленського в Овальному кабінеті 28 лютого 2025 р., де зіштовхнулися дві різні системи цінностей: традиційна «етика форми» (протокол, статус, дрес-код) та екзистенційна «етика суті» (автентичність, контекст війни, пріоритет змісту над формою). Це можна схарактеризувати як кризу вибору між формальним обов'язком та екзистенційною правдою. Відмова від ритуального «переодягання» заради комфорту партнерів – очевидно і є ніцшеанським «бути тим, ким ти є», навіть якщо це викликає роздратування сильних світу цього. Цей кейс ідеально ілюструє те, що для Д. Трампа костюм – аксіологічна константа стабільного світу, символ ієрархії, а для В. Зеленського відмова від нього – екзистенційний вибір особистості, яка перебуває в межовій ситуації (війні) і відмовляється грати за правилами «мирного часу», поки цей мир не виборено. З позицій ніцшеанства, його вчинок можна вважати ризикованою провокацією для привернення уваги світу до питань виживання цілого народу. Це і є прикладом самостійного творення етичних орієнтирів в умовах кризи. За багатоголосою критикою «відсутності костюма» насправді стоїть глибинний конфлікт між аморальним прагматизмом та екзистенційною боротьбою. Ф. Ніцше протиставляв «надлюдину» як творця власних значень, «останній людині», яка прагне лише комфорту і стабільності.

Багато критики зазнала ніцшеанська «воля до влади» як аморальне прагнення підноситися над іншими. Проте в давній українській літературі, як от у Посланні Митрополита Климента Смолятича (XII ст.), є заклик до мирян не боятися влади чи слави, а спрямовувати їх на користь ближнього, оскільки «Господь наш не притчею, а ділом божественні свої явища й чудеса показав» [1]. В сучасному українському законодавстві ця ідея наскрізно представлена

вимогою формувати лідерів. Глобальні кризи вимагають від освіти підготовки людини, готової до ризику, інновацій, відповідальних рішень. Тому сучасна трансформація соціогуманітарної освіти – це перехід від моделі «споживача освітніх послуг» (остання людина) до моделі «суб'єкта-творця», який бере відповідальність за формування майбутнього цивілізації (надлюдина). Соціогуманітарна освіта має спрямовуватися на розвиток внутрішньої інтелектуальної і духовної сили. Почуттю образи на світ чи долю має протистояти готовність людини трансформувати свій страх перед кризою в енергію соціокультурного будівництва.

З ніцшеанською «надлюдиною» пов'язане також поняття «аристократичного виховання», в якому критики Ф. Ніцше вбачали схвалення кастовості. Проте очевидно, що він мав на увазі інше. Так, критикуючи німецьку систему освіти, філософ писав, що метою виховної справи має бути не імперія, а виховання й освіта, для чого потрібні не «вчені йолопи», а вихователі з «благородним духом», без яких культура занепадає [6, с. 134-135]. Ф. Ніцше критикували також за неприйняття масової вищої освіти. «Вище виховання» і велика кількість, – писав він, – одвічно суперечать одне одному. На його думку, масовість перетворює вищу освіту на посередність, стає місцем «дресури», де з найменшими втратами часу готують «велику кількість придатних до державної служби молодих людей» [6, с. 135]. Звичайно, ця ідея також годиться для дискусії. Проте не можна заперечити той факт, що у XXI столітті подібне явище отримало негативну назву «інфляція вищої освіти» і визнано глобальною проблемою сучасності [3].

Отже, аналіз філософської спадщини Ф. Ніцше в контексті сучасних цивілізаційних викликів дозволяє переосмислити роль соціогуманітарної освіти як інструменту подолання аксіологічних криз. У часи, коли традиційні інституції демонструють неготовність жертвувати комфортом заради цінностей, ніцшеанська «переоцінка всіх вартостей» може стати дієвою освітньою стратегією, спрямованою на демонтаж застарілих догм і розвиток особистості, здатної самостійно створювати етичні орієнтири. Сучасний український дискурс через призму екзистенційного вибору та відмови від ілюзій безпеки фактично втілює ідею утвердження культури через волю до дії, протиставляючи «екзистенційну етику» консервативній «етиці форми». Відтак, трансформація соціогуманітарної освіти – це перехід від підготовки «споживача послуг» і «корисних громадян» до виховання «суб'єкта-творця», наділеного внутрішньою духовною силою і здатністю критично мислити й відповідально діяти у вирішенні національних і цивілізаційних проблем сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Климент Смолятич. (1980). Посланіє Климента Смолятича. Ізборнік. <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr29.htm>
- [2] Кміт, Ю. (1901). Фрідріх Ніцше. *Літературно-науковий вістник*, 15(II), 87-107. <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/book/107>
- [3] Ніцше, Ф. (н. д.). *Так казав Заратустра* (Л. Герасимчук, пер.). Бібліотека української літератури «УкрЛіб». <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3781> (Оригінальний твір опубліковано 1883).
- [4] Ніцше, Ф. (2002). *По той бік добра і зла. Генеалогія моралі* (А. Онишко, пер.). Львів: Літопис. https://chtyvo.org.ua/authors/Nietzsche_Friedrich/По_toi_bik_dobra_i_zla_Henealohia_moralii/ (Оригінальний твір опубліковано 1887).
- [5] Ніцше, Ф. (2020). *Шопенгауер як вихователь. Сутінки ідолів* (А. Савченко, пер.). Харків: «Фоліо» https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FNietzsche_Friedrich%2Fshopenhauer_iak_vykhovatel_sutinky_idoliv.pdf (Оригінальні твори опубліковані у 1874 і 1888 pp.)
- [6] Snyder, T. (2022, September 5). The war in Ukraine and the future of the West. Thinking About. <https://snyder.substack.com/p/the-war-in-ukraine-and-the-future>
- [7] Zelenskyy, V. (2026, January 22). Special Address by Volodymyr Zelenskyy, President of Ukraine at the World Economic Forum Annual Meeting 2026. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/stories/2026/01/davos-2026-special-address-volodymyr-zelenskyy-president-of-ukraine/>
- [8] Zelenskyy, V. (2026, January 22). Special Address by Volodymyr Zelenskyy, President of Ukraine at the World Economic Forum Annual Meeting 2026. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/stories/2026/01/davos-2026-special-address-volodymyr-zelenskyy-president-of-ukraine/>